

NY MUSIK

i samarbete med
Caroli församling

Den paradoxala enkelheten (orgelfavoriter i repris 4)

J.M. Hauer: *Klavierstück op. 51:1* (= op 20:1) (13 april 1922)
Klavierstück op. 50:2 (= op 20:5) (12 april 1922)

Hans Otte: *Sounds in my hands nr 5* (2009)
Stundenbuch 6 (1991–98)

J.M. Hauer: *Zwölfontechnik: Kanon III:5* (1925)
Kanon IV:2
Kanon IV:3
Kanon IV:5
Kanon IV:1
Kanon III:3

Hans Otte: *Stundenbuch 34*

Aldo Clementi: *Ein kleines...* (1998)

Hans Otte: *Stundenbuch 42*

J.M. Hauer: *Kanon III:3*
Kanon IV:1
Kanon IV:5
Kanon IV:3
Kanon IV:2
Kanon III:5

Hans Otte: *Seven Songs nr 3*
Stundenbuch 29

J.M. Hauer: *Klavierstück op. 53:1* (= op 20:10) (19 april 1922)
Klavierstück op. 51:2 (= op 20:2) (14 april 1922)
Präludium für Celesta op. 46 (17 dec. 1921)

Björn Nilsson – orgel

Lördag den 17 september 2022, kl.16.00

Caroli kyrka, Borås

Now I've heard there was a secret chord
That David played, and it pleased the Lord
But you don't really care for music, do you?
It goes like this
The fourth, the fifth
The minor fall, the major lift
The baffled king composing Hallelujah

Kung David är inte ensam om denna, allt annat än förstummade, men ändå totala förundran inför musikens mysterier. Han delar den uppenbarligen med Leonard Cohen, textens upphovsman, liksom med samtliga tonsättare på dagens program. Gemensamt tycks de ha en ambition att lyfta fram musikens själva grundstruktur.

Men till skillnad från i fallet Hans Otte, leder både Clementis och Hauers verk trots sin förmenta enkelhet ofta till verkligt invecklade analyser. Dem undviker vi här, men vill ändå låta ana hur sammansatt musiken är.

1919 komponerade **Josef Matthias Hauer** (1883–1959) det sannolikt första tolvtonsverket, *Nomos*, opus 19. Han skriver: ”Opus 19 betyder en vändpunkt i mitt liv. Jag gav det åter titeln ’Nomos’ [liksom opus 1 och 2], men denna gång fullt medveten om tolvtonslagen. På opus 19 följde en mängd studier (till opus 60), som skrevs i den första hänförelsen över att äntligen ha uppnått den hantverksmässiga grunden. En liten del därav valde jag senare ut och publicerade som pianostycken i två häften (opus 20).” *Atonale Musik*, som är samlingens namn, innehåller sammanlagt 20 stycken.

Vart de övriga drygt 30 studierna tog vägen var länge en gåta. Men efter många om och men och lika många decennier visade det sig så småningom att de deponerats på Nationalbiblioteket i Wien.

Under julen 1921 upptäckte Hauer att de 479.001.600 möjligheterna att ordna skalans tolv toner kan indelas i vad han kallar 44 troper. En trop består av två sextonsgrupper, så kallade hexakord. Hauer hade sedan länge arbetat med hexakord, men nu fick de större betydelse, och i fortsättningen talade han inte om tolvtonsserier utan om troper.

Han skriver bland annat så här om sitt tillvägagångssätt: ”För att få fram det atonala Melos i ren form, måste alltid den liksvävande tempereringens alla tolv toner spe-

las. Denna hörandets lag ("Nomos") gör musiken till ett språk som är förståeligt för alla människor på jorden. [...] Den atonala musiken är till att börja med enstämig, monodisk. Av melos följer rytmen, betoningen. Av den atonala melodins rytm följer harmonin, flerstämigheten, genom att enskilda meloditoner hålls ut." (Ur förordet, "Belehrung", till Atonale Musik) Så här kan det se ut:

(ur op. 46)

Liksom i samtliga dessa verk presenteras de tolv tonerna i sammanträngt läge och omfattar därför bara en stor septim. Stämfördelningen är strängt skiktad; stäm-korsningar förekommer alltså inte. En följd av dessa strikta ramar är att musiken får en uttalat kromatisk karaktär och satsen som helhet rör sig långsamt uppåt och nedåt.

Det är också värt att påtala att här förekommer bara ett enda notvärde, fjärdedelar. Musiken framskrider alltså i jämn, stadig puls. Frågan är om något liknande händer under de följande 50 åren, före exempelvis Christian Wolffs *Tilbury I* (1969) och Zoltán Jeneys *slutspel* (1973), den senare för övrigt även den enstämig.

Vid den här tiden komponerade Hauer enbart för vältempererade instrument, det vill säga piano, celesta, orgel eller harmonium – vilka i många fall är utbytbara.

Av op. 50 nr. 2 bjuds här bara ett smakprov, i praktiken en sjättedel. Dessutom i ett framförande som definitivt avviker från Hauers klassiska anvisning "inte för snabbt, inte för långsamt, inte för starkt, inte för tyst".

Op 53. nr. 1 utgör i sammanhanget något av ett specialfall, dels eftersom tonmaterialet över huvud taget inte transponeras, dels eftersom Hauer håller sig till en och samma "serie" genom hela verket. Denna serie delas in i tre grupper. Ordningen på grupperna varieras, ordningen inom dem likaså. Ändå återkommer vissa ackord om och om igen, vi befinner oss hela tiden i samma harmoniska rum.

Hans Ottens (1926–2007) fascination för de musikaliska lagbundenheterna var sannolikt lika stor som kollegernas, men han tycks snarare ha betraktat dem med förvånad blick, och närmast sig dem med ett slags improvisatorisk lätthet. *Sounds in my hands* är liksom *Stundenbuch* komponerat för piano, medan *Seven Songs* är violinduoer.

I mitten av 20-talet hade Hauer redan publicerat en rad skrifter, vilka väl kan beskrivas som såväl musikteoretiska som filosofiska. Men i *Zwölftontechnik* (1926) är det kompositionstekniken som står i centrum. Bland annat redovisar Hauer sammanlagt 17 korta exempel på sina olika kanontekniker. Det kan se ut så här (överst ”Melischer Entwurf”, ett slags stenografiskt utkast i Hauers egen 12-tonsnotation):

Av allt att döma är dessa kanoner inte avsedda att vara annat än illustrerande exempel. Icke desto mindre rör det sig om verkligt fulländade miniatyrer. Mer koncentrerad än så här blir inte musik – inte en ton i onödan, inte en ton som inte kan svara för sig. De tycks vara outtömliga och är i all sin anspråkslöshet mästerverk av samma kaliber som exempelvis Bachs *Kunst der Fuge*. Hauer anger ingen instrumentation, inget tempo. De flesta gör sig sannolikt bäst på piano (med något undantag krävs då mer än två händer) eller med instrument av samma familj, enbart stråkar, enbart klarinetter, exempelvis. Men orgel kan väl också duga. De framförs här två gånger, med varierande tempo och klangfärg. (Den hemmagjorda numreringen utläses så: III:5 = trestämmig kanon nr. 5.)

Ein kleines... (1998) skrevs ursprungligen för dragspel och är ett typexempel på **Aldo Clementis** (1925–2011) byggnadskonst. Två komplementära hexakord lämnar material till en liten melodi om sex tonhöjder som presenteras i kanon, i två tonarter, således resulterande i totalkromatik (skalans alla tolv toner är alltså närvarande) och naturligtvis i samtliga fyra omvändningar. Stycket består av fyra kanoner (varav den

första och sista är cirkelkanoner), i vilka två olika tempon möts i ett utkomponerat ritardando. Därtill upprepas hela stycket ytterligare två gånger i ett ständigt fallande tempo. Alltså hör vi ett slags terrasserat ritardando som utspelar sig i två skikt. Även dynamiken sjunker konstant i ett utdraget morendo. En i all sin enkelhet påfallande komplicerad konstruktion. Så gott som samtliga ovanstående karaktäristika kunde för övrigt gälla en majoritet av tonsättarens verk från hans sista decennier.

Clementi själv refererade vid upprepade tillfällen till den holländske konstnären M.C. Escher, vars bilder i allmänhet är samtidigt enkla och intrikata – ofta matematiskt avancerade – och han försökte vid flera tillfällen rentav översätta Eschers visuella idéer i musik. Den typ av långsamma förändringar som präglar hans verk återfinns ju också hos Escher, som i nedanstående metamorfos – från fågel till fisk. Även om Clementi i just detta fall nog snarare var intresserad av att långsamt komma den musikaliska väven närmare, till dess – som han brukade säga – varje enskild tråd blir synlig.

Vad de tre punkterna i titeln syftar på, är en öppen fråga. Ett av Clementis sista verk heter *Aus tiefer...*, och där är det uppenbart att punkterna ersätter ordet ”Not”, som i lutherpsalmen med samma namn, vilken också utgör styckets material. Men i detta fall vet vi inte.

Trots titeln är *Ein kleines...* programmets i särklass mest omfattande komposition.